

HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII.. – O TRADUCERE DIN LIMBA GREACĂ

MIOARA SĂCRIERU-DRAGOMIR

I. 1. Politica dusă de Principatele Române în secolul al XVII-lea a avut, firește, consecințe și în planul culturii, esențială fiind, în acest sens, mutația dinspre modelul slavon spre cel grecesc. Unul dintre aspectele – insuficient studiate – care reflectă preocuparea intelectualilor români, laici și clerici, pentru viața spirituală bizantină și postbizantină, îl reprezintă traducerea cronografele. Diferite de istoriile (bizantine)¹ și de letopisețe (cum sunt cele moldovenești și munteneste), *cronografele*, scrise în greaca vorbită de clasele medii instruite, constituie o specie bizantină, de regulă în proză, de mare întindere, în care evenimentele sociale, politice, religioase, curiozități din istoria universală, fenomene ale naturii etc., prezentate începând cu facerea lumii, sunt integrate universului religios, trecut prin filtrul viziunii moral-creștine a autorului.

2. În limba română s-au tradus și cronografe slave, de proveniență rusească, mai ales în secolul al XVIII-lea, dar interesul pentru cronografele grecești a fost mult mai accentuat, după cum se poate deduce din numărul mare de manuscrise păstrate, cele mai multe copii ale traducerilor, efectuate între secolele al XVII-lea și al XIX-lea².

Pe teritoriul românesc au circulat trei tipuri de cronografe grecești³: „tipul Kigalas” (Matheos Kigalas), „tipul Dorotei” (Dorotheos al Monemvasiei) și așa-numitul „tip Danovici”, traducere a scrierii lui Kigalas, cu adăugiri din Dorotei.

¹ Vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol I”, 1939, p. 54, și Mihail Psellos, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976–1077)*, cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, traducere de Radu Alexandrescu, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 5.

² Vezi Iulian Ștefănescu, în *Opere istorice*, cap. *Cronografele românești: tipul Danovici. Partea I*, București, Biblioteca „Revistei istorice române”, 1942, p. 172. Cronografele bizantine suscită interes și în zilele noastre, după cum ne demonstrează traducerea relativ recentă a lui Radu Alexandrescu (vezi nota 1).

³ Vezi D. Russo, *op. cit.*, unde sunt citate și titlurile complete ale acestor cronografe. Clasificarea este reluată de Iulian Ștefănescu, *op. cit.*, și de Doru Mihăescu, *Cronografele românești (cu privire specială asupra tipului Danovici)*, I, II, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Artă”, seria IV, tomul I, 1977–1978, p. 45–77; tomul II, 1979–1980, p. 127–165.

Cronograful lui Kigalas a fost tradus în 1689 de mitropolitul Dosoftei, în timpul exilului în Polonia, iar traducerea *Cronografului* lui Dorotheos al Monemvasiei s-a făcut ceva mai devreme, în 1684, de către un cărturar muntean necunoscut și de preotul Vasile Grid, de la biserica „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului⁴. *Cronograful* „tip Danovici” a fost tradus în perioada 1650–1683⁵, în Moldova. Identificarea traducătorului rămâne încă o problemă filologică dificilă; ea a primit în timp trei soluții, susținute prin argumente fie insuficiente, fie neconvingătoare: 1. traducerea a fost atribuită integral trefilografatului Pătrașco Danovici⁶; 2. doar prima parte (până la f. 271) s-a considerat că e posibil să fi fost tradusă de Danovici⁷; 3. s-a susținut că traducerea a fost realizată, în întregime, de mitropolitul Dosoftei⁸. Dacă paternitatea traducerii *Hronografului den începutul lumii...* este o problemă controversată, studiul lingvistic (se ia în discuție aici prototipul copiilor cronografului, aflat în ms. 3517 BAR) și comparația cu textul grecesc pot caracteriza această traducere ca *proces* (ca act referitor la activitatea traducătorului) și ca *produs* (textul în sine)⁹ și, implicit, pot oferi indicii despre personalitatea traducătorului/traducătorilor. Lucrarea de față se referă la câteva aspecte legate de traducere, în accepțiile precizate.

3. În perioada veche a culturii române nu a existat o preocupare teoretică pentru metodă sau pentru taxinomie în domeniul traducerii, așa cum a fost în cultura spaniolă sau în cea germană¹⁰, de pildă. Cu excepția restricțiilor referitoare la traducerea textului biblic în limbile vernaculare, care e posibil să fi circulat și printre traducătorii români¹¹, nu sunt indicii ca aceștia să fi avut cunoștința despre

⁴ Vezi Doru Mihăescu, *art. cit.*; idem, *Observații asupra versiunilor românești ale cronografului lui Dorothei al Monemvasiei*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXXIX, nr. 3–4, 1991, p. 259–282.

⁵ Vezi N. A. Ursu, *Ediția cronografului numit „tip Danovici” și problema paternității traducerii lui*, în „Cronica”, XXXIV, (1999), serie nouă, p. 12–13.

⁶ Vezi *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Gabriel Ștrempel, studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, București, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999.

⁷ Iulian Ștefănescu, în *op. cit.*, p. 172, vorbind despre ms. 3517, prototipul copiilor cronografului „tip Danovici”, ajunge la concluzia că prima parte a ms. (până la f. 271) este un autograf, dar nu formulează explicit numele traducătorului.

⁸ Vezi N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica”, XI, 1976, p. 4–5; idem, *Paternitatea cronografului numit „tip Danovici”*, în „Cronica”, XXXVII, 2002, nr. 2, p. 10–11 și XXXVIII, 2003, p. 12–13; idem, *art. cit. supra* (nota 5). Și Doru Mihăescu, în *Cronografele românești...*, p. 165, ajunge la aceeași concluzie: „având în vedere ansamblul faptelor, considerăm mai importante, deocamdată, argumentele favorabile paternității mitropolitului. Traducerea a putut fi efectuată de Dosoftei în tinerețe”.

⁹ Vezi Roger T. Bell, *Teoria și practica traducerii*, traducere de Cătălina Gazi, Iași, Editura Polirom, 2000.

¹⁰ Vezi Eugenio Coseriu, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*, în vol. *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Editorial Gredos, 1977, p. 237–238.

¹¹ Vezi Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995, p. 17; Mîrcea Roșian, *Probleme de tehnica traducerii în Biblia de la București*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, nr. 7 (1988), hrsg. von Paul Miron, Freiburg/München, 1988, p. 244.

existența unei teorii prescriptive sau descriptive¹² în domeniu. Ceea ce conștientizaseră învățații români era necesitatea traducerii textelor importante din literatura universală în limba română, în primul rând a textelor sacre. Vagile referiri teoretice la acest aspect, din prefetele traducerilor mitropolitelor Simion Ștefan și Dosoftei, a preotului Ioan Zoba din Vinț, a boierilor Greceanu ș. a. reprezintă, în sumă, concluzii ale experiențelor proprii, constând în mărturisirea dificultăților de a exprima în românește conținutul textelor traduse și în succinte lămuriri despre modul în care au fost ele rezolvate.

4. În cazul *Hronografului...*, inexistența regulilor de traducere, respectiv lipsa restricțiilor, a favorizat manifestarea liberă a competenței lingvistice a traducătorului¹³ și, mai mult, a talentului său literar. În repetate rânduri, păstrând ca nucleu informația din textul grecesc, traducătorul operează adaosuri sau omisiuni la nivel de frază, iar la nivelul macrostructural, al textului, amplifică sau concentrează pasaje întregi. Dacă e să se caracterizeze printr-un termen consacrat această traducere, bine cunoscuta opoziție literar/literal aplicată traducerilor, în genere discutabilă, după cum arată Coșeriu¹⁴, devine cu totul inoperantă. Pentru definirea traducerii *Hronografului...* ca proces (ca act) și în același timp ca text, considerăm că trebuie avută în vedere distincția coșeriană *transposición* (transpunere) – *el traducir* (actul complex al traducerii). Din această perspectivă, textul în discuție nu este o simplă transpunere, o stabilire de corespondențe între semnificații a două limbi, ci este o traducere mult mai complexă, de multe ori o interpretare a textului grecesc, care presupune ceea ce înțelege Coșeriu prin *el traducir*: „puede comportar, según los casos: creación de equivalencias (es decir de nuevos significados y de nuevas expresiones de la lengua de llegada), adopción, adaptación, explicación analítica de significados de la lengua de partida y comentario o aclaración (este último fuera del texto, o, eventualmente, en el texto mismo de la traducción)”¹⁵.

Această manieră de a traduce constituie efectul preocupării constante a traducătorului de a reda informația din textul grecesc într-o formă cât mai clară și mai familiară cititorului român. Traducerea, *ca proces*, a putut fi realizată datorită capacității traducătorului de a intui traseul firesc/adekvat al trecerii de la un cod lingvistic la altul, și anume *utilizând semnificații ca instrumente în procesul stabilirii și redării desemnării, al captării și exprimării sensului; nu se traduc semnificații, se traduc texte*¹⁶. Acest fapt implică, în raport cu textul original, o

¹² Vezi Roger Bell, *op. cit.*, p. 28–30.

¹³ Vezi Eugen Coșeriu, *Competența lingvistică. Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, publicate în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXIII, 1992–1993, p. 27–49.

¹⁴ Vezi Eugen Coșeriu, *Lo erróneo...*, p. 237–239.

¹⁵ *Ibidem*, p. 235 (*el traducir* „poate presupune, în funcție de situație: creare de echivalențe (adică de noi semnificații și de noi expresii în limba de sosire), adoptare, adaptare, explicare analitică a semnificațiilor din limba de plecare și comentariu sau lămurire (acesta din urmă în afara textului sau, eventual, chiar în textul traducerii)” [trad. n.]).

¹⁶ Vezi Eugen Coșeriu, *Competența...*, p. 42–44.

reorganizare a discursului la nivel sintactic, morfologic și lexical. Astfel, traducerea ca *produs* (textul traducerii) reflectă mai cu seamă intenția traducătorului de a comunica lămurit și sugestiv textul grecesc. Analiza relevă un ansamblu de modalități concretizate într-o manieră de a traduce, care se manifestă prin: tendința de a aduce explicații suplimentare care exprimă, de multe ori, atitudinea traducătorului (cu vădit caracter moralist-educativ); de a introduce semnificații, în conformitate cu date din propria existență, care fac mai expresive dialogul, descrierea sau narațiunea; de a glosa prin sinonim românesc sau/și slav împrumuturile și calcurile, care apar când este necesar să fie desemnate realități materiale sau spirituale necunoscute (descrierea clădirilor, a veșmintelor, exprimarea problemelor de dogmă ș. a.); de asemenea, opțiunea pentru resursele interne specifice limbii din epocă (se include aici și elementul slav, familiar atunci categoriei culte) în locul împrumutului. Pentru a sublinia dificultatea de a opera selecții în cadrul sistemului limbii din acea vreme în cazul traducerii unui astfel de text, este necesar să se precizeze că diversitatea subiectelor abordate în cronograf – viața cotidiană, realitatea istorică, instrumente de luptă, evenimente, fenomene ale naturii, chestiuni profunde de dogmă, ritual ortodox, ebraic ș. a. – reprezintă tot atâtea domenii, greu de transpus dintr-un cod lingvistic de lungă tradiție, cum este cel grecesc, în codul lingvistic al românei, limbă literară aflată în secolul al XVII-lea în prima fază a formării sale.

Intenția și efortul traducătorului, concentrate spre o permanentă clarificare a conținutului, apar dublate de preocuparea pentru exprimarea directă sau indirectă a propriei atitudini față de evenimente, fenomene, personaje etc., fapt care creează o situație, dacă nu inedită, cel puțin întâlnită mai rar în domeniul traducerii: relația text tradus–receptor devine o *comunicare integrală*, la nivelul traducător–text tradus–receptor (analoagă relației autor–text–receptor). Astfel se explică de ce *Hronograful...* a lăsat impresia de scriere originală unui bun cunoscător de limbă veche precum Eminescu, și nu numai lui¹⁷.

II. O serie de fapte de limbă prezente în textul de care ne ocupăm, determinate de procesul traducerii realizat în maniera amintită, vor fi discutate în cele ce urmează, pe baza distincției coșeriene *semnificație/desemnare/sens*¹⁸. Cele mai importante diferențe între *Hronograful...* și textul original¹⁹ poartă marca expresivității

¹⁷ Vezi Iulian Ștefănescu, *op. cit.*, p. 141 și 173.

¹⁸ După Eugen Coșeriu, ceea ce au toate limbile în comun este „facultatea de *desemnare* a obiectelor, a lucrurilor și a situațiilor obiective, care pot fi [...] și situații imaginare, însă totuși obiective”. Propriu fiecărei limbi este „delimitarea posibilităților de *desemnare*”, numită *semnificație*, iar la nivelul discursului, ceea ce se interpretează nu este semnificația, ci, afirmă Coșeriu, „*desemnarea și semnificația, împreună, sunt din nou un semn cu un conținut de ordin superior, conținutul pe care-l numim sens*” (în *Competența lingvistică*, p. 31, 40, 41). Pentru aplicarea acestei distincții în teoria traducerii, vezi *Lo erróneo...*, p. 223.

¹⁹ *Cronograful* din ms. 3517 reprezintă o traducere după *Cronograful* lui Matheos Kigalas, cu completări din *Cronograful* lui Dorotheos de Monemvasia. Însă, după cum a remarcat D. Russo,

sporite. Trebuie subliniat însă că intenția expresivă se subordonează preocupării de a *comunica integral* cititorului român textul tradus²⁰. Astfel:

– De multe ori sensul din textul grecesc este tradus prin semnificați cu o putere expresivă mai mare, pentru a exprima convingător faptele. De exemplu: 'Εσύναξαν πολλές μυριάδας φουσατά (τιβ') (= Au strâns multe zeci de mii de oști) este tradus *Au strâns multă greime de oaste* (f. 327^r), în comparație cu traducerea mitropolitului Dosoftei, care urmează îndeaproape textul grecesc: *Strânsă multe întunērece de oști* (f. 216^v)²¹. Sintagma *greime de oaste* nu este originală; ea mai apare, de pildă, la Neculce în forma: *S-au pornit greimea oștii în gios de la Râga*²² (unde *greime* nu este însoțit de substantivul determinat *oaste* și are înțelesul „cea mai mare, cea mai importantă parte a oștii”)²³. Firește, traducătorul cunoștea semnificația cuvântului μυριάδας „număr de zece mii de unități”²⁴; 'Απέθανον πολλὰ μυριάδαις ἀνθρώπων (τκη') (= Au murit mai multe zeci de oameni) este tradus în alt loc prin calcul semantic slav *tunērec*, obișnuit în epocă: *S-au omorât mai mult de un tunērec de oameni* (f. 348^v); a fost selectată însă o sintagmă cunoscută, pentru a exprima informația fără echivoc și sugestiv, în același timp.

– Sensul din textul grecesc este tradus în română printr-un număr mai mare de semnificați în raport cu numărul semnificațiilor din textul original, fie din aceleași rațiuni de comprehensibilitate și de expresivitate, fie numai pentru lămurirea textului. Astfel, Πάλιν ἦλθεν ὄργη παρὰ Θεοῦ χαλάζι καὶ φωτιά καὶ ἔβραζεν ἡ θάλασσα (τιβ') (= A venit iarăși urgie de la Dumnezeu, grindină și foc, și fierbea marea) este tradus: *Și acolē iarăș le sosī urgie de la Dumnedzău, furtună mare și ploaie cu piatră și cu foc, atâta cât au fost hierbând marea cu unde hierbinț* (f. 327^v); în traducerea lui Dosoftei: *Și le-au șosât urgie de la Dumnedzău, smidă cu foc și fierbē marē* (f. 216^v). Pe lângă *ploaie cu piatră și cu*

op. cit., p. 88, „în aceste două cronografe găsim sute de pagini la fel, cuvânt cu cuvânt. Dar asemănarea cea mare între ele nu se datorește numai izvorului comun pe care îl utilizează amândoi. Cigala, desigur, a avut supt ochi și a utilizat cam fără jenă pe predecesorul său [subl. n], deși tipărea un cronograf pentru a concura tipăritura lui Dorotei”. Pentru comparațiile din lucrarea de față am verificat textele ambelor cronografe grecești, dar textul de bază al traducerii fiind cel al lui Kigalas, am făcut referire la acesta, semnalând, acolo unde a fost necesar, diferențele existente în textul lui Dorotheos de Monemvasia.

²⁰ Este necesar să precizăm, pentru evitarea unei posibile confuzii suscitată de cuvântul „integral”, că traducătorul român nu traduce *Cronograful* lui Kigalas, respectiv pe al lui Dorotheos, în întregime. Evită, de exemplu, capitolele despre zeii greci.

²¹ Citatele din traducerea mitropolitului Dosoftei sunt extrase din ms. 3456 BAR, reprezentând o copie din anul 1732.

²² P. 187; cf. și p. 207 și 228.

²³ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită și glosar de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1980.

²⁴ Margarita Kondoghiorghi, Eugen Dobroiu, Ștefan Stupca, Antița Augustopoulos-Jucan, coordonare și redactare finală Lia Brad-Chisacof, *Dicționar neogrec-român*, ediția a 2-a adăugită și revizuită, București, Editura Demiurg, 2000, s. v.

foe, traducere a desemnărilor χαλάζει καὶ φωτιά, textul românesc conține semnificații care ajută la completarea sensului (mesajului): *furtună mare și au fost hierbând marea cu unde hierbinț*.

Un alt exemplu, din aceeași categorie Ἐδιέβαλον τὸν πατριάρχη [...] εἰς τὸν βασιλέα πῶς τὸν καταλαλεῖ καὶ ὕβριζει (τκθ') (= L-au defăimat pe patriarh [...] împăratului că-l vorbește de rău și-l ocărăște), unde sensul exprimat prin verbul καταλαλέω „parler contre” este tradus prin doi semnificații, respectiv două verbe (al doilea cu determinant): *Părâră la împăratul pre patriarhul [...] dzăcând cumu-l clevetēște și-l grăiēște de rrau și-l suduiēște pre împăratul* (p. 349).

– Prin aceeași tehnică, în care expresivitatea se subordonează clarității, desemnarea și sensul exprimate printr-un singur semnificat în grecește sunt traduse „dilatate” în textul românesc, printr-o parafrază conținând mai mulți semnificații. În textul: Καὶ τόσος μέγας καὶ βαρὺς χειμῶνας ἔγινεν ὅτι ἕως ἡμέρας ρ' δὲν ἐφανή ἡ γῆ ἄπὸ τὸ πολλὴν χιῶνῃ ὅπου ἐσκεπάσε τὴν γῆν (τιβ') (= Și atât de mare și de grea iarnă a fost, încât 100 de zile nu s-a zărit pământul de sub zăpada multă care acoperise pământul), sensul semnificatului βαρὺς (1. „pesant, lourd”; 2. „fort, redoutable”)²⁵ este tradus astfel: *Cădzu o iarnă mare, atâta cât au fost omătul până den sus den genunchi și stătu omătul acela mai mult de o sută de dzăle, de era pământul acoperit de omeț* (f. 327). Celor două adjective-epitete la superlativ din textul grecesc, traducătorul le găsește un corespondent structurat diferit la nivelul semnificațiilor, insistând asupra sensului și desemnării. Desemnarea exprimată de adjectivul μέγας, referitoare la intervalul de timp, a fost tradusă prin echivalentul obișnuit, „mare”. Adjectivul βαρὺς, care semnifică intensitatea, cu referire la trăsături „interne” ale fenomenului, este tradus printr-o parafrază, exprimată într-o circumstanțială consecutivă, *atâta cât au fost omătul până den sus den genunchi*, care conține adverbul indicator al superlativului, ca în textul grecesc (τόσος – *atâta (cât)*). Traducătorul a optat pentru această versiune din două motive: ea transmite integral și expresiv informația semantică din textul grecesc, apropiind optim cititorul de mesajul textului.

– Traducerea desemnării prin mai mulți semnificații în românește, față de textul grecesc, s-a făcut și din motive care țin exclusiv de comprehensibilitatea textului. În exemplul: ἦτον τοποτηρηταὶ τοῦ ἀγιοτάτου Σιλβέστρου πάπα Ρ' ὠμης (υοθ') (= Erau înlocuitorii Preasfântului Silvestru, papă al Romei) tradus: *Să dzăcē topotirite și să înțălēge socotitori în loc, adecă namisnici, carii era trimiși despre Svântul Silvestru, papa Râmului* (f. 534), desemnarea numită prin semnificatul τοποτηρηταὶ (= locțiitori) apare glosată în românește ca atare, prin împrumut, *topotirite*, dar și printr-un calc de structură, *socotitori în loc*, și printr-un împrumut slav, *namisnici*, aflat în conștiința cititorului român din epocă.

²⁵ Vezi A. Bailly, *Dictionnaire grec français*, rédigé avec le concours de E. Egger, édition revue par P. Séchan et P. Chantraine, Hachette, 1997, s. v.

– Printr-o comparație, sunt traduse sensul și desemnarea în situații precum: Καὶ ἐυγῆκαν ἔξω εἰς τὸν πόλεμον με τὸν ἀνδρειότατον Ἑκτόρα καὶ ἔγιναν ἄπο τότε τόσαι σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι (σμζ') (= Și ieșiră afară la război cu viteazul Hector și s-au făcut din aceluși ceas atâtea măceluri și vărsări de sânge), după cum urmează: *Și să loviră cu elenii și-i lua Ector viteazul în hiula calului și-i tăia ca pre niște brusturi într-îmbe mâinile* (f. 139'). În alt loc, aceleași desemnări, denumite prin semnificații σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι, sunt traduse prin comparația, probabil familiară, *ca butucii și ca buciunii*: Ἐγίνοντο σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι ὅπου ἐγέμησαν οἱ κάμποι τῆς Τρωάδος ἄπο νεκρῶ σώματα (σν') (= Se făcură măceluri și vărsări de sânge încât se umplură câmpii Troicii de trupuri moarte): *Și să săgeta și să tăie în toate dzăle umii pre alaltăi, de dzăcē trupurele oamenilor ca butucii și ca buciunii* (f. 144').

– Sensul este tradus de multe ori prin completare cu comentarii de mai mică sau mai mare amploare, inexistente în textul grecesc și care exprimă atitudinea traducătorului. Astfel, fragmentul Ὡς δὲ εἶδον τὸ γράμμα τοῦ τυράννου ἄπορῶ νὰ λέγω [γράφω, în cronograful lui Dorotei (p. 307)] τὶ ἔκαμαν εἰς τὸ ἄγιον καὶ ἀγγελικὸν σχῆμα τῶν μοναχῶν (τλ') (= Văzând scrisoarea tiranului, mă cutremur să spun [scriu, în Dorotei] ce au făcut sfântului și îngerescului cin al îngerilor) este tradus: *Iară dacă le marsă poroncă ca aceasta de la tiranul de împărat, minunedzu-mă și mă cutremur să cutedzu a scrie den lucrurii de preste fire ce-au fost izvodind ș-au fost făcând aceștiē bogoprotivnici și bezdușnici cătră svânta stemă îngerească a călugărilor* (f. 350^v). Sensul din propoziția τὶ ἔκαμαν (= ce au făcut), redat în românește prin mai mulți semnificați: *lucrurile de preste fire ce-au fost izvodind*, apare completat printr-un comentariu exprimat prin doi semnificați inexistenți în original, un calc de structură și un împrumut slav: *aceștia bogoprotivnici și bezdușnici*. În cronograful tradus de Dosoftei, aceste adaosuri nu există, textul fiind foarte apropiat de cel grecesc: *Și dacă vădzură carte tiranului, nu poci spune ce lucrură în sântul și îngerescul cin călugăresc* (f. 235^r)²⁶.

– În alte cazuri, traducătorul sintetizează sensul; pornind de la o descriere neutră, cu determinări cantitative stricte: Ὅλα [τα καράβια] [...] ἠφανίσθησαν ἔδεν ἐγλύτωσαν ἄπο τὰ χίλια ὀκτακόσια μόνον τρία καὶ ὕπηγαν εἰς τὴν Συρίαν (τιβ') (= Toate [corăbiile] au fost distruse. Nu s-au salvat din o mie și opt sute decât trei și au mers în Siria), el amplifică expresivitatea, pentru a crea o imagine cât mai impresionantă a catastrofei, dar informația este convertită, prin eliminarea determinărilor, în detrimentul adevărului: *N-au apucat nici una să margă în țara lor, la Siriē, dentr-o mie și opt sute de vasă ce au fost* (f. 328^r). Textul tradus de Dosoftei păstrează intact sensul din original: *De n-au rămas den 1800 numai trii corabii* (f. 216^v).

²⁶ Trebuie precizat însă că în textul tradus de Dosoftei există caracterizări de felul celor prezente în acest caz în ms. 3517, precum și comentarii mai extinse în situații privitoare la probleme de religie.

– Tot o intervenție asupra sensului din textul grecesc se produce și în exemplul: Καὶ πολλῆ σφαγαὶ καὶ αἱματοχυσίαι ἐγένεν εἰς αὐτοὺς ὁ δὲ βασιλεὺς μόνον ἐγλύτωσε (τιβ') (= Și mult măcel și vărsare de sânge a fost într-înșii, numai împăratul a scăpat), tradus: *Și periră oștile împăratului rraū de tot, abie au scăpat împăratul cu rușânei oameni* (f. 311^v). Raportul este invers față de exemplul anterior. Adevărul hiperbolic exprimat în textul grecesc, părând incredibil, este convertit în favoarea autenticității: ὁ δὲ βασιλεὺς μόνον ἐγλύτωσε este tradus *au scăpat împăratul cu rușânei oameni*.

– O altă situație, frecventă, este cea în care completarea sensului din textul grecesc, ca urmare a înlănțuirii cauză–efect vizată de traducător, se realizează prin adăugarea unor unități de traducere²⁷: subordonate consecutive, cauzale explicative, temporale. De exemplu: Καὶ ἔλυσεν ἡ πίσσα των ξυλών καὶ ὄλα [τα καράβια] ἐβώλησαν με τοὺς ἀνθρώπους (τιβ') (= Și s-a topit smoala lemnelor și toate [corăbiile] s-au dus la fund, cu oameni cu tot) este tradus: *Și s-au topit catranul catargelor, de s-au desfăcut și s-au împlut de apă și s-au dus cu toatele în fundul mării, cu oameni cu tot* (f. 327^v–328^r). La fel, Καὶ ἀνέμου πολλοῦ καὶ σφοδροῦ γηνομήνου, πολλὰ ἄπο τὰ καράβια των ἐχθρῶν ἔκαταποντίσθησαν μετὰ των ἀνθρώπων (τιβ') (= Și vânt mare și puternic s-a făcut, multe din corăbiile dușmanilor s-au scufundat cu oamenii) apare tradus: *Scornî un vânt mare și năprasnic, de-au amestecat marea și o au turburat, de să fēcera valurile ca munțai și nu să știē catargile cu oastea ce să fac [...] și să înecară cu oameni cu tot* (f. 327^v). În traducerea lui Dosoftei: *Și scornind vânt mare, multe corabii a vrăjmașilor să-necară, cu oștile cu tot* (p. 216^v).

Insistând asupra redării sensului cât mai complet și mai clar, traducătorul introduce o cauzală explicativă: Ἐκνεκρώθησαν ὄλα ἕως καὶ τὰ νερά τῆς θάλασσης ὁποῦ ἦτον σημά (Ἡ ὁποῖα ἕως τὴν σήμερον καλεῖται νεκρὰ θάλασσα) (κς') (= Au fost ucise toate până la apele mării care era hotar (care până astăzi se numește Marea Moartă)) a fost tradus astfel: *Și pieriră toți oamenii și toate dobitoacele [...] și până marea care-au fost acolo aproape [...], de să cheamă până astăzi Marea Moartă. Adevăratu-i moartă, că nici un lucru viu nu este într-însă* (f. 9^v).

Temporalele introduse prin *daca*, inexistente în textul grecesc, au, de asemenea, rolul de a clarifica sensul textului, cel mai adesea păstrând coerența, prin reluarea ideii exprimate anterior și întrerupte în urma inserării unor detalii: Καὶ καθὼς ἀνηγορεύθη βασιλεὺς [...] τῇ ὥρᾳ ἐκείνη ἔπεσεν ἡ τροῦλλα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ συνέτριψεν ὄλα τὰ πολύτιμα ὁποῦ ἦσαν μέσα καὶ πρῶτον [...] ὁ ἀσεβέστατος ἠθέλησεν νὰ δείξῃ ὅτι εἶναι δίκαιος (σκζ'–σκη') (= Și cum l-au ridicat împărat [...], în același ceas a căzut turla bisericii mari, și s-au stricat toate lucrurile scumpe care erau înăuntru. Și mai întâi [...] nelegiuitul a vrut să arate că este drept). În traducere este inserată o temporală: *Și cum l-au*

²⁷ Vezi Roger T. Bell, *op. cit.*

rădicat împărat pre acesta păgân la Galië la cetate, aşe au şi cădzut trula beserecii ceii mari ş-au zdrobit multe lucruri scumpe ce au fostu în svânta beserecă. Şi dac-au stătut împărat, iară el dentâiu să arăta dirept (f. 210^r/210^v).

– În altă situație, conținutul supralingvistic determină necesitatea unei schimbări la nivelul desemnării: Καὶ ἄλλα ζῶα ἐχάθησαν εἰς τὸν πάγον ἐκεῖνον, καὶ τοῦ καλοκαιρίου ἐρχομήνου, ἦλθε Σουφιάμ μὲ πολὺ φουσαῶτον (τιβ') (= Şi alte animale s-au pierdut în înghețul acela şi, vara, veni Sufiam cu multe oşti). Realitatea desemnată prin semnificatul grecesc καλοκαίρι (= vară) nu putea corespunde realității românești (unde iernii îi urmează primăvara) şi, de aceea, traducătorul a intervenit, traducând pe καλοκαίρι prin „primăvară”: Şi de alle dobitoace au pierit de acē iarnă mare. Iară dacă agiunsă primăvara, veni Sufiam despre Eghipet cu oşti multe (f. 327^r). În textul tradus de Dosoftei, această inadvertență a trecut nesesizată: Şi la vară veni Sufiam cu multă oaste (f. 216^r).

III. Traducerea cronografelor grecești reprezintă o încercare cu dificultăți greu de depășit și în zilele noastre. Cu atât mai dificilă va fi fost în secolul al XVII-lea realizarea unei compilații Kigalas – Dorotei în românește, ca aceea din „tipul Danovici”. Se poate presupune că această operație, anevoioasă și din cauza volumului lucrării (ms. 3517 cuprinde peste 600 de foi), nu numai ca urmare a diversității subiectelor, era resimțită ca o necesitate în epocă, cu certitudine, în primul rând pentru că reprezenta o sursă uriașă de informații. Cu atât mai valoroasă devine o asemenea traducere când preocuparea permanentă a traducătorului de a lămuri conținutul textului grecesc este rezolvată prin competență lingvistică și prin talent literar. Aceste caracteristici conferă *Hronografului den începutul lumii...* valențele unei scrieri originale.

CHRONIQUE DÈS LE COMMENCEMENT DU MONDE... –
UNE TRADUCTION DU GREC

RÉSUMÉ

Œuvre de la deuxième moitié du XVIIe siècle, *Hronograf den începutul lumii...* représente une traduction complexe dont la manière suppose ce que E. Coșeriu appelle „el traducir” (opposé à la „transposición”). Les qualités essentielles de cette écriture sont la clarté et l’expressivité, dues à l’effort du traducteur de faire comprendre le mieux possible aux lecteurs le noyau de l’information contenue dans les textes grecs de Matheos Kigalas et de Dorotheos de Monemvasia, y inclus d’exprimer son attitude. Tout en s’appuyant sur la théorie de la traduction de E. Coșeriu et sur les trois concepts *désignation, signification, sens*, l’article ci-présent analyse quelques-unes des situations typiques pour ce qui est de la manière de traduire évoquée auparavant et qui font preuve de la compétence linguistique du traducteur – encore inconnu, bien qu’on ait proposé quelques hypothèses sur son identité – et de son talent littéraire.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iasi, str. Codrescu, nr. 2